סימן י

גיבול בדבר שאינו בר גיבול

א. הקדמה: הערות בסוגיית גיבול בדבר שאינו בר גיבול

בשבת (קנה ע"ב) נחלקו רבי ורבי יוסי ברבי יהודה לעניין קמח: "דתניא: אחד נותן את הקמח ואחד נותן לתוכו מים - האחרון חייב, דברי רבי. ר' יוסי בר יהודה אומר: אינו חייב עד שיגבל". לפי מחלוקת זו, העמיד רבה את המשנה שהתירה לתת מים למורסן בשבת, כדעת ריבר"י. אביי שם ניסה לדחות, שיתכן שריבר"י מחייב בגיבול דוקא בדבר שהוא בר גיבול, אך בדבר שאינו בר גיבול הוא מודה לרבי שחייב כבר בנתינת המים. אך רבה דחאו מברייתא מפורשת, שגם במורסן שאינו בר גיבול, פוטר ריבר"י בנתינת המים: "אין נותנין מים למורסן, דברי רבי. ר' יוסי בר יהודה אומר: נותנין מים למורסן".

בהמשך הובאה מחלוקת בדין קלי: "תנו רבנן: אין גובלין את הקלי, ויש אומרים: גובלין. מאן יש אומרים? א"ר חסדא: רבי יוסי בר' יהודה היא, והני מילי הוא דמשני. היכי משני? א"ר חסדא: על יד על יד". ומהעמדת הגמ' את הברייתא בקלי כריבר"י, מוכח בבירור שהבינה שקלי ומורסן שווים בדינם ובגדרם ההלכתי, שהרי אם לא כן לא היה מקום להשוואה זו.

ובדין שתית נאמר שם: "ושוין שבוחשין את השתית בשבת ושותים זיתום המצרי. והאמרת אין גובלין? לא קשיא, הא בעבה הא ברכה, והני מילי הוא דמשני. היכי משני? אמר רב יוסף: בחול נותן את החומץ ואח"כ נותן את השתית, בשבת נותן את השתית ואחר כך נותן את החומץ". ובהסבר הגמ' נראה, שברייתא זו היא המשך הברייתא בדין קלי, אלא שבשתית הודה רבי לריבר"י שמותר לבחוש בשינוי. כך יש להבין את הקושיה "והאמרת אין גובלין" כסתירה בדעת רבי, וכציטוט דבריו בדין קלי, וכך יש להבין את החילוק שמיישב את הסתירה - שמה שאסר רבי בקלי היה בעבה, אך בשתית שהיא רכה הוא מיקל.

ובדעת רב יוסף נראה לומר מסברה פשוטה בהגדרת מהות "שינוי", וכן לדייק מפשטות הלשון: "בחול נותן את החומץ ואחר כך וכו', בשבת נותן את השתית ואחר כך" וכו' - שדוקא כאשר קיים מנהג ברור בעולם בימי החול שייך להתיר

בשינוי מדרך זו. אך אין זה פתרון טכני, ולכן כאשר לא קיים מנהג כזה לא יהיה שייך לשנות באופן זה (ודלא כדברי תרומת הדשן (סי' נג, יובאו דבריו להלן)). וכן פירש רש"י: "בחול נותן את החומץ כו' - כלומר כן דרכו בחול", עכ"ל. וכן כתב הר"ן שם: "בחול נותן את החומץ, כלומר כן דרכו", עכ"ל. ועוד יש לנו ללמוד מדברי הגמרא, ששתית שווה בהתייחסותה למורסן וקלי, שהרי אם לא כן לא היה מקום לדון בה ביחס אליהם, הן בקושיה והן בתירוץ. כך נראה גם מסוף הגמ', שם צווח רבי "על דהוו גבלין שתיתא", ופשוט שמדובר שם על מחלוקות רבי וריבר"י שהובאו לעיל.

השינוי שיש לעשות במורסן

בהמשך הדברים חוזרת הגמרא לדון במורסן, ומתירה לגבל בו בשינוי: "היכי משני? אמר רב יימר בר שלמיא משמיה דאביי: שתי וערב. והא לא מערב שפיר? אמר רב יהודה: מנערו לכלי". ולכאורה לא מובן מדוע פעולת גיבול של שתי וערב אינה יוצרת עירוב שפיר. ואולי משום כך פירש רש"י (ד"ה שתי וערב): "פעם אחת מוליך המקל שתי ופעם אחת ערב", שכיון שעושה כל תנועה פעם אחת בלבד, לא מושגת תוצאת גיבול מועילה כלל. אך יש מקום לסברה אחרת: שאיכות הגיבול בשלמותה נוצרת דוקא בפעולת סיבוב, בה התרווד מגיע לכל חלקי הכלי וכל החומר מתערב היטב, ותוצאה זו אינה מושגת על ידי גיבול בשתי וערב, אף אם חוזרים עליו פעמים רבות. וכך כתב גם הר"ח (קנו ע"ב): "ויערבנו שתי וערב בתרווד או כיוצא בו כלי הניטל בשבת, וינער אחר כך את הכלי לכלי אחר, אבל לא יערבנו כדרך מריסה שמריץ התרווד **סביבות** כל הכלי שבתוכו השתית אלא שתי וערב בלבד", עכ"ל. ובאמת, מסתימת לשון הרמב"ם (פכ"א הל"ד): "ומוליך בו התרווד שתי וערב, אבל אינו ממרס בידו", משמע שמוליך שתי וערב כמה פעמים, ובלבד שלא ימרס בידו. ואע"פ שאותה לשון נאמרה גם בגמרא, ובכל זאת רש"י פירשה במשמעות של פעם אחת, נראה שאם אכן היה הרמב"ם סבור כך - היה עליו לפרש את הדבר להדיא[1].

1. ומה שהגמרא יכולה היתה לסתום, לא היה הרמב"ם יכול. ואפילו בדעת רש"י, יתכן שיש לומר שבא לאפוקי מהאפשרות שהוא יוליך את המקל שתי, ותוך כדי שהמקל מוכנס לתערובת - ישנה את מיקום המקל ויוליך אותו ערב, ואז יצא שאין הבדל משמעותי בין עירוב זה ובין העירוב הרגיל. ולכן הוא מדגיש שמדובר על שתי פעמים שונות, והמעבר מהשתי לערב צריך להיעשות מחוץ לכלי.

שתי אפשרויות בהבנת שורש מחלוקת רבי וריבר"י, ונפ"מ ביניהן

את הדעה שגובלין קלי העמידה הגמ' כריבר"י. רש"י (קנו ע"א ד"ה רבי יוסי ברבי יהודה) הסביר[2] שאי אפשר להעמיד דעה זו כרבי: "דאי כרבי, לא מהני ליה שינוי, דמנתינת מים מחייב אפילו במידי דלא בר גיבול" וכו'. וצריך להבין מהי סברת רבי, שבגללה אין מועיל שינוי כפי שהוא מועיל לריבר"י.

שתי סברות אפשריות בנידון: **א**. לרבי, פעולת נתינת המים, בה נוצרת זיקת גומלין בין הנוזל למוצק, היא הפעולה החשובה והמהותית בגיבול. בשל כך אין הוא מסתכל כלל על תוצאת הגיבול, האם היא תיווצר בשלמות אם לאו, ולכן גם אין הוא מבחין ומחלק בין דבר שהוא בר גיבול לבין דבר שאינו בר גיבול; דכיון שבשניהם מתבצעת פעולת נתינת המים וגורמת חיוב מדאורייתא, לא מועיל שינוי בדאורייתא. לעומתו, ריבר"י מסתכל על תוצאת הגיבול כדבר החשוב והמהותי, ולכן הוא מחלק בין דבר שהוא בר גיבול לבין דבר שאינו בר גיבול. ובדבר שהוא בר גיבול, חייב מדאורייתא ואין מועיל בו שינוי, משא"כ דבר שאינו בר גיבול, האסור רק מדרבנן ומועיל בו שינוי. **ב**. גם רבי מתייחס לפעולת הגיבול כחלק ממלאכת לש, אלא שהוא סובר שפעולת נתינת המים היא החשובה יותר. לכן, הסיבה שבגללה אין הוא מתיר בשינוי, היא שהשינוי של "על יד על יד" נעשה בחלק הפחות מהותי בפעולת הגיבול. ברם, אם היתה קיימת פעולת שינוי בנתינת המים - גם רבי היה מתיר. לעומתו, לריבר"י הסובר שפעולת הגיבול היא המשמעותית במלאכת לש, השינוי שנעשה בה מועיל להתיר את המלאכה, בלי להיכנס לחילוק בין דאורייתא לדרבנן[3]. ובעיקרון ניתן לומר הסבר זה גם אם נוקטים שבדבר שאינו בר גיבול אין איסור דאורייתא, אלא שהוא אפשרי גם אם אומרים שהוא מדאורייתא.

ולשני הסברים אלו נפקא מינה חשובה: להסבר א', ריבר"י סובר שחיובו של דבר שאינו בר גיבול הוא מדרבנן בלבד, ודווקא משום כך הוא מתיר לעשותו

2. לפי הראשונים וכתבי היד יש לגרוס בו גם את מה שמחק המהרש"ל (מופיע אצלנו בסוגריים).

3. מלשון רש"י שכתב "דמנתינת מים מחייב" נראה יותר שהבין כהסבר א', שמסתכלים דוקא על נתינת המים ואין מסתכלים כלל על מה שנעשה אחריה. אך אפשר לפרש בו כהסבר ב', שעל נתינת המים מתחייב (כשהדגש הוא על החיוב) ולכן היא המהותית יותר שבה צריך להיעשות השינוי.

בשינוי. להסבר ב', ריבר"י סובר שחיובו של דבר שאינו בר גיבול הוא מדאורייתא, ואעפ"כ הוא מתיר לעשותו בשינוי.

החילוק בין בלילה רכה לדבר שאינו בר גיבול לפי רבי

ובדעת רבי יש להבין, מדוע בקלי שאינו בר גיבול הוא לא התיר בשינוי, אך בבלילה רכה התיר בשינוי. לכאורה נראה, שבבלילה רכה נעשה גיבול, אלא שתוצאתו אינה עבה אלא רכה. הבלילה הרכה אמנם שונה בצורתה החיצונית מהבלילה העבה, אבל סוף סוף עצם מציאותו של הגיבול מתקיימת בבלילה כזו. לעומת זאת, בקלי, שהוא דבר שאינו בר גיבול, לכאורה לא נוצרת כלל תוצאת גיבול. אך לפי הבנה זו קשה, שלכאורה היה מקום להקל בקלי יותר מבשתית, ולהיפך מדברי הגמרא. אמנם, אם נאמר שהבלילה הרכה היא בדבר שאינו בר גיבול - יצא שיש בה תרתי לטיבותא (גם שהיא רכה וגם שהיא אינה בת גיבול), ובצירוף שני הגורמים הללו מיקל רבי בשינוי. ועוד יש לומר, שהשינוי שנעשה בקלי, "על יד על יד" - נעשה בפעולת הגיבול, שלדעת רבי היא פחותה במשמעותה, ולכן השינוי אינו מועיל. אך בשתית, שהשינוי הנעשה בה בסדר נתינת המשקים נעשה בחלק המשמעותי של המלאכה, מועיל השינוי. סברה זו תואמת להסבר ב' לעיל בדעת רבי, שלפיו שורש המחלוקת נעוץ בשאלה האם השינוי נעשה בחלק המרכזי של המלאכה.

שינוי בסדר נתינת המשקה לריבר"י

ובהמשך להסבר ב' נראה שניתן לומר, שהשינוי בסדר נתינת המשקים שנאמר בדעת רבי, יועיל גם לדעת ריבר"י. כלומר, ריבר"י לא שלל את פעולת נתינת המשקים כחלק מתהליך הלישה, אלא שמכיון שלפעולה זו היה המשך של גיבול - הוא התייחס אל אותו גיבול כפעולה המשמעותית. אך בשתית, שבה לא קיימת פעולת המשך של גיבול, שהרי אין זה גיבול משמעותי, אין סיבה לשלול את הסכמתו לכך שיועיל שינוי בסדר נתינת המשקים. וכך מוכח גם מדברי הגמרא: היא ציינה ש"שוין שבוחשין את השתית בשבת", ועל כך אמרה: "והני מילי הוא דמשני. היכי משני? אמר רב יוסף" וכו'. ובפשטות, השאלה והתשובה עולות על שתי הדעות, המשתוות בהיתר בחישת השתית.

ב. הסבר הבה"ל והמנוח"א בדעת הראשונים שיש חיוב גם בדבר שאינו בר גיבול

והנה, הביאור הלכה (סי' שכא סע' יד) והמנוחת אהבה (ח"ב פ"ט הערה 26) התקשו בהסבר הראשונים, הסוברים שיש איסור לישה אף בדבר שאינו בר גיבול גמור, ובכל זאת התירו לגבל קלי בשינוי; דלכאורה אין אפשרות להתיר לכתחילה איסורי תורה בשינוי. ותירצו, שכל דבר שראוי לאכילה מעיקרו אף קודם שנתגבל - אין בו איסור לישה מהתורה, וכמו שמצאנו בטוחן, לשיטת כמה מהראשונים (הרא"ש וסיעתו), שדבר הראוי לאכילה קודם שנחתך דק-דק בסכין, לא שייך בו טוחן, ומותר, דנחשב כעוסק באכילה. אלא שבקלי לא התירו זאת לכתחילה ללא שינוי, שמא יבוא להתיר קמח שאינו קלי. המנוח"א רצה לומר זאת אף בדעת הרמב"ם, ולטענתו קלי הוא בר גיבול כמו קמח רגיל, והסיבה שבכל זאת יש בו רק איסור דרבנן, היא רק משום הנ"ל. הוא גם הביא לכך ראיה מן המציאות: קמח מצה אפויה נגבל, ואם כן אין סיבה לומר שקלי לא יהיה בר גיבול.

קשיים בשיטת הבה"ל והמנוחת אהבה

ואולם נראה שיש כמה קשיים גדולים בשיטתם. ראשית, לא מצאנו באף אחד מהראשונים שנקט חידוש כזה, ובפרט לא בדברי הראשונים שהקושיה קשה בעיקר עליהם. ועוד, בירושלמי מבואר שיש חיוב לש גם בדבר שראוי לאכילה כמות שהוא. וז"ל (שבת פ"ז ה"ב): "ההן דשחק תומא - כד מפרך ברישייא משום דש, כד מברר בקליפייתה משום בורר, כד שחיק במדוכתה משום טוחן, **כד יהיב משקין משום לש**[4], גמר מלאכתן משום מכה בפטיש", עכ"ל; והרי את השום אפשר לאכול גם בלי הלישה, ובכל זאת יש בו איסור דאורייתא של לש. ועוד יש להקשות, דהגמ' (קמ ע"א) דנה בדין לישה בחרדל שחליים ושום, שהינם מתוקנים לאכילה גם טרם לישתם, ובכל זאת לא הזכירה חילוק זה להתיר לישתם[5].

---

4. אמנם, בגרסת כמה ספרים שלפנינו כתוב: משום דש, אבל פשוט שהנוסח הנכון הוא לש, דדישה מאן דכר שמה אצל נתינת משקין. וגם מסדר המלאכות המוזכרות בירושלמי נראה שכבר שביק קודם לכן דש, ודיבר אחר כך על טוחן והמשיך ללש. וכן הוא בדברי הראשונים שהזכירו את דברי הירושלמי הללו.

5. ואמנם המנוח"א (הערה 32) התקשה בזה לשיטתו, והודה שלפי כל המקורות הללו אכן אין אפשרות לומר את חידושו. אבל עיקר הקושי שבגללו הוא נאלץ לומר את חידושו היה בגלל אותם ראשונים, שלפי הודאתו לא ניתן לומר זאת בדבריהם, וצ"ע.

ועוד, ממהלך הגמרא לא משמע כך. כפי שהתבאר לעיל בהקדמה, מוכח מהסוגיה שקמח קלי ומורסן וקמח רגיל כולהו חד סברה נינהו. הגמ' אומרת שהיתר גיבול קלי בשינוי הוא רק אליבא דריבר"י, בעוד שלפי סברת הבה"ל והמנו"א הרי גם רבי יכול להודות שמותר לגבל בשינוי מעט מעט, שהרי מדובר באיסור דרבנן בלבד (לשיטתם שדבר הראוי לאכילה אין בו חיוב לש). וכיוון שהוא משנה, מדוע רבי חייב לאסור? וכיון שלשיטתם כל הסיבה לאסור, היא רק שעלולים לדמות מילתא למילתא ולהתיר גם בקמח שאינו קלי, אולי גם רבי מודה שאפשר להתיר זאת אם הוא עושה זאת בשינוי; וכמו שמצינו בדעת רבי שהוא מתיר לישת שתית שהיא רכה, והיא מדרבנן, אם הוא עושה זאת בשינוי. וכן בהמשך, לא מובן מדוע רבי צווח על גיבול שתית, הרי היא ראויה לאכילה כפי שהיא, ואין בה איסור דאורייתא בכל מקרה. ועל כרחך הם היו עושים זאת בשינוי, כי אם לא עשו שינוי - היה הדבר אסור גם לריבר"י, ורואים בגמרא שמנהגם היה מותר אליבא דריבר"י. וגם ההשוואה שהגמרא עושה בין המקרים הללו ובין מורסן, אינה מובנת, כיון שמורסן אינו ראוי לאכילה לבהמות בלי נתינת המים. ואם נאמר שהמורסן ראוי לאכילה גם בלי נתינת המים - אם כן מדוע היה פשוט לרבה שהמשנה אזלא כריבר"י דוקא? ואף אם נאמר שהוא הכיר את הברייתא שהביא בהמשך דבריו - מדוע אביי הניח בפשטות שריבר"י יחייב במורסן אפילו משעת נתינת המים, והלא במורסן לא צריך להיות חיוב דאורייתא בכל מקרה, כיון שהוא ראוי לאכילה כמות שהוא.

והמנוחת אהבה רצה לומר את הדברים גם בדעת הרמב"ם, וכנ"ל. ואולם נראה, שבדעת הרמב"ם קשה עוד יותר לומר כך; כי אם היה סבור שיש גדר כזה במלאכת לש, שכאשר הדבר ראוי לאכילה אין בו חיוב - היה עליו לומר זאת להדיא בפ"ח, כאשר הוא מגדיר את ההגדרות של מלאכת לש. וגם בפכ"א אין הוא מציין גדר כזה, כשהוא בא להתיר לגבל קמח קלי. ומה שהוכיח המנוח"א מקמח מצה אפויה שהוא נגבל - ראשית, הוא באמת פחות נגבל, אבל בעיקר אין לדמות בזה מילתא למילתא, כיון שקמח מצה אפויה כבר גוּבַּל במים בתהליך יצירתו, והאפייה בעיקר מוציאה ממנו את הלחות שבו. אבל קמח רגיל שקולים אותו בעיקר מתפחם, וכן הנסיון מוכיח שהוא אינו בר גיבול ואינו דומה לקמח מצה אפויה.

הסבר הראשונים הנ"ל

אמנם נראה, שבאמת אין שום מניעה עקרונית לומר שגיבול קמח קלי אסור מה"ת, ובכל זאת חכמים התירו את גיבולו בשינוי. יתכן בהחלט שחכמים יתירו איסורי דאורייתא גמורים בשינוי אחד בלבד, שהרי עצם העובדה שהדבר נעשה בשינוי, כבר מורידה מהמלאכה את האיסור דאורייתא; ולאחר שהדבר מותר מדאורייתא, הוא מסור לשיקול דעתם של חכמים, האם לאוסרו אם לאו. ובאמת, חכמים אינם אוסרים כל שינוי בדאורייתא, ומצאנו מקרים שבהם הותרו איסורי דאורייתא ע"י שינוי. ולמשל דישה הותרה בשינוי אחד לפי שיטת רש"י וסיעתו, וכן בטוחן הותר בשינוי אחד לפי הרבה פוסקים (מחזור ויטרי, אורחות חיים, הרי"ד, האגור ושבלי הלקט), ולשיטת התוס' (עג ע"ב ד"ה וצריך לעצים), התירו לכתחילה דישה שאין דרכה בכך. ובמקום צער מצינו בכמה עניינים, שחכמים התירו לכתחילה כשהדבר נעשה בשינוי, וכן התירו במקום צער בעלי חיים, וכן התירו לצורך אכילה במקלקל חבית, אף שבכל אלה יש בדבר איסור בדרך כלל. ונראה שגם בנידון דידן, אע"פ שהיה יכול להיות בכך איסור דרבנן, חכמים לא אסרו את הדבר, כיון שלא רצו לאסור על האדם להכין את מאכליו (כשקשה להכינם מבעוד יום).

ג. שיטת הרמב"ם בדבר שאינו בר גיבול

והרמב"ם (פכ"א הל' לג-לד) כתב וז"ל: "מגבל חייב משום לש. לפיכך אין מגבלין קמח קלי הרבה, שמא יבוא ללוש קמח שאינו קלי. ומותר לגבל את הקלי מעט מעט. אבל תבואה שלא הביאה שליש שקלו אותה, ואחר כך טחנו אותה טחינה גסה, שהרי היא כחול, והיא הנקראת שתית - מותר לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת אחת, והוא שיהיה רך. אבל קשה אסור, מפני שנראה כלש. וצריך לשנות. כיצד? נותן את השתית, ואחר כך נותן את החומץ. המורסן, אף על פי שאינו ראוי לגבול, אין גובלין אותו, שמא יבוא לגבול העפר וכיוצא בו. ונותנין מים על גבי המורסן, ומוליך בו התרווד שתי וערב. אבל אינו ממרס בידו, שלא יראה כלש. אם לא נתערב, מנערו מכלי לכלי עד שיתערב" וכו', עכ"ל.

וממיקומן של הלכות אלו בפרק כ"א, העוסק בדברים האסורים מדרבנן, ניתן להסיק שהרמב"ם הבין בדעת ריבר"י שגיבול בדבר שאינו בר גיבול אסור מדרבנן. ומפשטות לשונו של הרמב"ם עולה, ששתית רכה מותר לגבלה בשינוי אחד, והוא

שינוי בסדר הנתינה, ואף אם עושה כן הרבה בבת אחת. ואילו שתית "קשה" - אסור לגבל ממנה הרבה בבת אחת אף בשינוי.

הסברו של המגיד משנה בדעת הרמב"ם

המגיד משנה (שם) כתב שהרמב"ם פסק כריבר"י, כיון ששאלת הגמרא: "והיכי משני" והתירוץ "על יד על יד", הכל אמור דוקא לפי השיטה שמתירה לגבול, והיינו כדעת ריבר"י. וממשיך הרב המגיד: "ודע, שרש"י מפרש שזהו שתית וזהו קלי. ולזה הקשו כשאמרו, ושוין שבוחשין את השתית בשבת, והא אמרת אין גובלין, וכוונת הגמרא, משום דרישא דברייתא אין גובלין את הקלי דברי רבי", עכ"ל. וכוונתו, שלא היה מקום לסתירה מהרישא, שבה מוזכרים דברי רבי שאין גובלין קלי, על דברי הסיפא, שלדברי רבי מותר לגבול שתית, אלא אם כן נאמר ששתית וקלי הם שוים. וממשיך המ"מ: "ותירצו: קלי דרישא בעבה, שתית דסיפא ברכה, ולדברי הכל מותר לבחוש מן הרכה כל צרכו על ידי שינוי בנתינת החומץ באחרונה, ולדברי ריבר"י אפילו בעבה. אלו דבריהם ז"ל, וזה דעת הרמב"ן והרשב"א ז"ל", עכ"ל. ונראה, שכוונתו היא שהגמרא מתרצת שהרישא מדברת על קלי עבה והסיפא מדברת על שתית רכה, ולכן רבי אוסר בקלי עבה ומתיר בשתית רכה על ידי שינוי בנתינת החומץ באחרונה. וריבר"י מתיר את ההיתר של הסיפא גם ברישא, דהיינו שהוא מתיר לעשות שינוי של נתינת החומץ באחרונה אפילו בעבה. וכך הבין את המגיד משנה גם הבית יוסף (סי' שכא). ואמנם החזון איש (סי' נח סק"ב ד"ה בב"י) הבין שהרב המגיד מתכוון להתיר אליבא דריבר"י בעבה, רק בשינוי של נתינת מעט מעט. אבל כאמור נראה שהרב המגיד מתכוון כנ"ל, כיון שהוא מזכיר בתחילה את השינוי של נתינת החומץ באחרונה, ועל כך מסיים: "ולדברי ריבר"י אפילו בעבה"; ומשמע, שמה שנאמר קודם לכן, דהיינו היתר בשינוי בנתינת החומץ באחרונה, מתיר ריבר"י אפילו בעבה. ולדברי החזו"א היה צריך לומר: "ולדברי הכל מותר לבחוש מן הרכה על ידי שינוי ולדברי ריבר"י אפילו בעבה". וגם המשך דברי המגיד משנה, כפי שיבוארו לקמן, אינם מתקשרים לתחילת דבריו, לפי הבנת החזון איש, וכדלקמן. וכן מפורש להדיא בפירוש הר"ח בסוגיה.

ועכ"פ את כל זה אמר הרב המגיד לשיטת החולקים על הרמב"ם. אמנם הרמב"ם עצמו בהכרח מפרש אחרת: "שאין השתית קלי, לפי שהשתית הוא מקמח תבואה שלא הביאה שליש, כמו שהזכיר. ונראה שהוא אינו גורס 'והא

אמרת אין גובלין', אלא 'והא תניא אין גובלין', וזה נכון בפירוש השמועה". וכוונתו לומר, שברמב"ם מבואר שיש הבדל בין שתית ובין קלי, שזו תבואה שלא הביאה שליש שקלו אותה וזה קמח רגיל שקלו אותו. וכיון שכך לא היה מקום להקשות סתירה בין הרישא והסיפא, שהרי הרישא מדברת על דבר אחד והסיפא על דבר אחר. לכן צריך לומר, שלגרסת הרמב"ם באמת לא הקשו מהרישא על הסיפא, אלא מברייתא אחרת שהיתה ידועה להם, בה נאמר להדיא שאין גובלין שתית, וזה כבר סותר להדיא את הברייתא הראשונה שבה נאמר שגובלין שתית. ועל כך תירצו: הא ברכה הא בעבה. ולפי גרסה זו, אין ללמוד מתירוץ הגמרא שריבר"י יתיר לשנות בבלילה עבה בקמח קלי בשינוי של נתינת החומץ באחרונה, ועל כרחנו נשארים רק עם מה שכבר נאמר להדיא בגמרא קודם לכן, שלדעת ריבר"י מותר לשנות בקמח קלי רק שינוי של על יד על יד[6].

קשיים בהסבר המגיד משנה

אמנם הסברו של המגיד משנה בדעת הרמב"ם הוא לכאורה קשה מאד. ראשית, אין גרסה כזו כפי שהוא מציע בדעת הרמב"ם, וקשה לחדש גרסה מעצמנו כשאין לנו מקור כזה. רואים להדיא שהר"ח גרס כגרסת הספרים שלנו, ולא מסתבר שהיתה לרמב"ם גרסה אחרת[7]. שנית, כבר הקשה הלחם משנה מהמשך הגמרא, שנודע לרבי על כך שהיו נוהגים לגבול את השתית בבבל, והוא צווח על כך ולא שמעו בקולו כיון שסמכו על ריבר"י; והרי ריבר"י לא דיבר אלא בברייתא של קלי, והם הרי גבלו שתית, ועל כרחך הם גבלו שתית עבה, שהרי בשתית רכה גם רבי מודה שמותר. וכיון שהם גבלו שתית עבה, הרי זה אסור לכו"ע, וגם ריבר"י שהתיר לא התיר אלא רק בקלי, ואם כן כיצד הגמרא מנמקת את מנהגם של בני בבל בכך שנקטו בשיטת ריבר"י? בשלמא אם היינו אומרים

6. ובכך מובן מדוע דקדק המגיד משנה קודם לכן לומר, שלראשונים האחרים יוצא שאפשר ללמוד מהגמרא שלריבר"י מותר לשנות בנתינת חומץ באחרונה אף בקלי עבה, דנקודה זו גופא משתנה לפי גרסת הרמב"ם, שאינה קושרת בין הנאמר קודם לכן בקלי ובין הנאמר לאחר מכן בשתית. אבל לדברי החזון איש שהבין שהשינוי שמותר בבלילה עבה בקלי הוא רק בעל יד על יד, זו נקודה שאינה משתנה גם לגרסת הרמב"ם.

7. ואמנם בפסקי הרי"ד ציטט את הגמרא בלשון: והתניא אין בוחשין את השתית. אבל נראה שאין זו גרסה מקורית בגמרא אלא ציטוט של העניין, ונראה שזו דרכו של הרי"ד בהביאו את הגמרא, וכמו שרואים בעוד הרבה מאד מקומות אחרים שנוקט את הגרסה לפי העניין.

שקלי ושתית הם אותו דבר - היה מקום לומר שבני בבל ידעו את דעת ריבר"י בעניין קלי, שהוא מתיר לגבול בלילה עבה, וקלי היינו שתית, ולכן התירו לעצמם לגבול בלילה עבה בשתית. אבל לפי הסבר המגיד משנה שקלי ושתית הם דברים שונים, כיצד הם יכלו להסיק מהיתר ריבר"י בקלי לכך שאפשר להתיר שתית?

והלחם משנה תירץ: "דרבינו סובר, דיש מחלוקת דריבר"י ג"כ בשתית, אע"ג דבגמרא לא אייתי ליה, ובאותה ברייתא דאמר אין גובלים את השתית וכו' - שם פליג ריבר"י אע"ג דבגמרא לא הוזכר זה", עכ"ל. ואולם תירוצו דחוק עד מאד; דמאד לא מסתבר שהגמרא תניח בפשיטות שהיתה ברייתא כזו, ותתייחס לדברי ריבר"י באותה ברייתא כדבר פשוט ומובן מאליו, אף שהדבר לא הוזכר כלל בסוגיה.

ביאור דברי הרמב"ם

אמנם נראה שיש לבאר את הרמב"ם בפשטות. הוא גרס כגרסת הספרים שלפנינו, ולא היתה לו גרסה אחרת. בגרסה הרגילה רואים, שהדין הראשון של הברייתא שמדבר על קלי הוא בעבה, והדין השני שמדבר על שתית הוא ברכה. ולכאורה הדבר תמוה, מדוע הברייתא מניחה בפשטות שנבין שהרישא והסיפא לא מדברות על אותה מציאות, עד כדי כך שהיא סותמת את דבריה ולא מזכירה ברמז את ההבדל. ובאמת לדברי שאר הראשונים הסוברים שקלי ושתית הם היינו הך, גם קשה קצת מדוע הברייתא נקטה לשונות אחרות ברישא ובסיפא, אע"פ שמדובר על אותו דבר בשני המקרים. אלא על כרחך הסיבה לכל זה היא פשוטה: באמת יש הבדל בין קלי ובין שתית מצד המציאות, ובסתמא דמילתא בלילת קלי היא עבה ובלילת השתית היא רכה. ואולי משום כך קוראים לה "שתית" על שום ששותים אותה, ולכן גם הסמיכו לכך את הדין של שתיית זיתום המצרי. לכן גם הרמב"ם נקט בפשטות את המקרה של קלי בהנחה שמדובר על בלילה עבה כהנחת הברייתא, וכשנקט את המקרה של שתית הוא הניח בפשטות שמדובר על בלילה רכה. אלא שבאמת אין שום הבדל עקרוני בין שתית ובין קלי, ואם אכן הוא יעשה שתית בבלילה עבה - יהיה דינה כדין הקלי, ואם הוא יעשה את הקלי בלילה רכה - יהיה דינו כדין השתית, ואין צורך לכל מה שנדחקו המגיד משנה והלחם משנה.

הסיבה להגדרות השונות במהות השינויים שבכל סוג גיבול

וביחס לטיב השינויים, אכן יש הבדל בין בלילה רכה ובין בלילה עבה, ובין מורסן ובין קלי ושתית. ראשית דבר יש להעיר, שהעובדה שהגמרא שואלת בעניין שתית: "והיכי משני", מלמדת שהיא לא סברה שיש להחיל את השינוי של קלי בבלילה העבה על השינוי של שתית בבלילה הרכה; דאם כן היה לה לומר בפשטות שמשנה כמו שאמרה כבר קודם לכן "על יד על יד". וזה ודאי דלא כמו שרצה לומר הרב המגיד, שהשינוי בעבה לריבר"י יהיה בנתינת חומץ באחרונה. ונראה, שהשינוי של החלפת הסדר אינו מועיל בקלי בבלילה עבה לריבר"י, כיון שהוא שינוי מועט מאד (כי מיד לאחר נתינת החומרים כבר אין שום היכר), וגם אין בו שום ממד של הגבלה או טורח שעצם הצורך בהם יוצר היכר, ואולי גם נתינת הנוזל אינה ניכרת בגלל מיעוט הנוזל בעבה. לאידך גיסא, השינוי של מעט מעט לא נצרך בבלילה רכה מהסיבות הנ"ל (נתינת הנוזל ניכרת), וגם משום שהדבר אינו מעשי, כי צריך הרבה כלים לכל מיעוט ומיעוט (משא"כ בעבה, שיכול להניח במקום אחד ולהמשיך לשני ולשלישי); דעל כרחנו צריך לומר שאין הוא יכול לצרף את מה שהיה כבר, כי אז הגיבול האחרון הוא כבר בכמות גדולה. ולפי הסברות הנ"ל, מובן מדוע שינוי של סדר נתינת המים יועיל בשתית רכה ולא יועיל בקמח קלי עבה, ויהיה צורך דוקא במיעוט הכמות.

ולגבי מורסן, לכאורה לא ברור אם הוא נחשב כבלילה רכה או עבה. אם מגדירים את המורסן כבלילה רכה, צריך לומר שהעובדה שרבי אוסר לתת מים ע"ג מורסן, למרות שהוא מתיר בשינוי בשתית בשינוי סדר הפעולות - היא משום שלדעת רבי נתינת המים כשלעצמה אמורה להיות אסורה, ולא מתקיים בה שינוי. הסיבה שאין זה נחשב שינוי לפי אפשרות זו, היא משום ששתי האפשרויות היו נהוגות: לפעמים היו נותנים מים למורסן ולפעמים היו שורין את המורסן במים, וכמו שרואים בלשון המשנה בפסחים (לט ע"ב): "אין שורין את המורסן", ומאידך אצלנו: "אין נותנין מים למורסן". כאשר הוא משנה בצורת העירוב (שתי וערב) הדבר כבר לא מועיל, כי פעולת הגיבול נעשית לפי רבי כבר בזמן נתינת המים. אמנם, לדעת הפוסקים הסבורים שבמורסן רבי מחייב, על כרחך לא מדובר על בלילה רכה (שהיא דרבנן), ולפי זה ברור שלא יועיל שינוי של סדר הפעולות או שינוי של צורת העירוב. אם אכן הבלילה נחשבת כבלילה עבה, יצא אליבא דריבר"י שהיה אפשר לעשות גם שינוי של על יד על יד. והסיבה שבגמרא הציעו שינוי אחר (עירוב של שתי וערב), הוא משום שלא שייך לערב מעט מעט במורסן, כי גם כאן אין זה מעשי לעשות מעט מעט וכנ"ל.